

որ իրեն յօգուածներն այլ եւ այլ անուամբ կուղ-
ղէ հրատարակելու: Բայց Հնդկաւորակ Հայոց ամե-
նուն յայտնի է. որ եւ իցէ անուամբ հրատարա-
կելու լինի, իսկոյն կը ճանաչին թէ աղբիւրը մին
է՝ ծառ ի պտղոյ իւրմէ ծանաչի:

Աւելորդ չեմ համարիր փոքր ինչ տեղեկութիւն
տալ ի գիտութիւն ձեր, թէ մէկ տարի է որ Սըր-
բազան Արիֆօրիս արքեպիսկոպոսն այս կողմերս
կը գտնուի. եւ լրագրի միջոցով այլ եւ այլ ա-
նուամբ յօգուածներ հրատարակեցան Արշալուսոյ
մէջ: Այն հրատարակութեանց ասացին. եւ միակ
շարժառիթն այս է. Տեղւոյս ոմանց համար մահ
էր Սըրազան Առաջնորդին Հնդկաստան գալն. եւ
ամենայն անձանց եւ հանգամանաց տեղեկի լինելն,
որովհետեւ չէին կարող՝ գինի ծանօթանալուն
նորին Սըրաշուրթեան՝ իրենց գերերը խաղալ՝
ինչպէս իրեն նախորդներն անձառօթ գրլով: Ըստ
հաճոյս խաղացելու են, անարժանք ի պատիւ ար-
ժանաւորք յանարգանս որով տան տարի առաջ
Հնդկաստան՝ մանաւանդ Վալիաթա՝ աղգային խը-
տուրութեանց եւ երկպառակութեանց ծով գար-
ձած էր՝ ինչպէս ցոյց կը տան նոյն թուին ելած
այլ եւ այլ լեղուաւ տեարակներ իրարու դէմ:

Աւանորոյ հնարք չի մնաց որ ի գործ չըդիւն
տեղէն՝ ողորմելի Զուղայու ժողովուրդը*) զրգոն-
լու՝ որ թոյլ չտան Առաջնորդին Զուղայոց դուրս
կլլալու: Բայց Սըրազան Առաջնորդին իրեն ընա-
ծին խոհանութեամբ եւ համբերութեամբ կտրեց
այն շղթայն, զոր իրեն նախորդները քանիցս ցան-
կացեր էին կտրելու. եւ տեղս գալու ոյցկութիւն
ընկու: Բայց չէին կարողացել որով սոքա ամի-
ւրեան մնացին: Եթէ Սըրազան Առաջնորդին Զա-
ղայոց ան ժամանակ ինչ հեռանալու մեծ վնաս
էր, ինչու՞ պէ՞տք կը յորդորէ ժողովրդեան՝ որ
վերագործին չընդունին. ուրիշ անունով մ'աղ-
բթախալի ժողովրդեան մը խոռոխութեան սեր-
մեր կգանէ ըսելով թէ Զուղայ ձեռքէ կերթայ
Առաջնորդին բացակայ լինելովն, եւ այս առթիւ

հազար զրպարտանք եւ բարարանք կը թափէ
զուր տեղ Առաջնորդին վրայ: Երբ տեսաւ որ
Վալիաթա ժողովուրդը սրպէս հորի եւ արժան
էր իրենց Սըրազան Հայրն ընդունեցան ամենայն
պատուով, եւ նա ալ մտադիր է Բթախա զնալու:
Առաջաց խոռոխութեան որոմներ կցանէ: Ար թո-
ղում հրամանքիւ որ որոմեացանը ինչի՞ կնամն-
ցնէք: Աւարիկ այս հոգւոյ տէն է Արշալուսոյ լրա-
գրին այլ եւ այլ անուամբ թղթակիցը:

Երկրորդ, միակերպ յօգուածներ կը հրատա-
րակէ նոյն լրագրի միջոցով այս տեղի եկեղեցւոյ
կարգի կանոնի վրայ: Կերևի որ ինքը ամենեւին
կարգ կանոն ինչ ըսել է զի համարէն զատ ուրիշ
տեղերու եկեղեցեաց վրայ իսկ տեղեկութիւն չու-
նի, եւ միանգամայն խաղաղութիւնն իրեն ատելի
կերևի: Անկեղծ սրտով կրանմ երանի թէ մեր
կողմերու եկեղեցիներ եւ սորա պէս կարգ կանոն
ունենային շնորհիւ պիժեան եկեղեցականի՝ որ է
Մեծ. Պ. Թաթմաս Մեղքումեան, աշխոյժ, եռան-
դուն, անշահասէր, որ իրաւամբ ըսելու է, ճշ-
մարիտ ազգասէր ժէ եւ խոռովալ աշեաց մեջ
եղած եկեղեցին եւ ժողովուրդը Խաղաղ Ովկիանո-
սի մէջ ձգեր է. բայց այս խաղաղութիւնն ատե-
լի է Արշալուսոյ թղթակցին. քանիցս փորձ փոր-
ձեց խախտելու դեռ, բայց ժողովրդեան մեծագոյն
ձայնն յետ կացոյց զնա ամօթալի:

Սըրազան առաջնորդը տեսնելով Պ. Եկեղեց-
ականն ամենայն հանգամանքի մի առ մի յայտ-
նեց Վեհափառ Հայրապետին ամենայն Հայոց
որ օրհնութեան եւ շնորհակալութեան Կոնստն-
յուղարկեց մանաւանդ Մեծ. Պ. Եկեղեցականին
որով բոլորեցեալ խոսովայոյց սերտն. «Զուղայեցի
ոմն» կոչեցելոյն, եւ այս պատճառաւ զրոյրարու-
թիւն շմնայր օրջմափէ որսազան Առաջնորդին վրայ:

Որով մնամ . . .

Վհատարի Ռանդունէն Պ. Ս. Ս. Մանուկի
յուզարկած նամակն, որ Արշալուսոյ խմբագրին
ուղղեալ է:

Յարգելի պ. բն.

Ի 1045 թիւ պատուական օրագրի ձերում
տեսաք բան ինչ գրեալ յամենեւ տխմարէ ի

(*) Այս Զանքը աւելի Զուղայէն ծնունդ առած է
եւ թեկադրուած:

Պաշկովնայէ տակս այցելու թեան Գեր. Տ. Գրիգորիս Սրբազան Առաջնորդին միոյ առ Արքայն Բրմայից, և այն անպիսի սուտակաւորաւ լանիւ, որ պարտ համարիմ տալ ձեզ և ընթերցողոց ձերոց զճշմարիտ պատմութիւնն անցիցն:

Այն ինչ Գեր. Սրբազանն կամէր երանել ի Ռանգունայ ի Մանդէ, էառ ընդ իւր զՍրբակբոն Պարապետ Տ. Արքահամ Տէր Պարապետեան վիճակաւ որ քահանայն Ռանգունայ իւրե ուղիկից և զիս իրրե թարգման լիզուին Բըրմայից:

Ի լսել Արքային զժամանումն Սրբազանին՝ առաքէ առ նա իշխան զմէն մեծապատիւ հանդերձ չորիւք փղովք ի պատիւ նորա: Սրբազանն չոգաւ յիկեղեցին մեր հանդերձ քահանայիւք և ժողովրդովք իւրովք, և յաւուրն երկրորի յայցել իշխանաց տեղոյն ըստ սովորութեան Երկրին, և յաւուրն երրորդի չոգաւ ի պալատն արքունի ի տես Վեհապետին, եմուտ ի սրահն այցելութեան, ուր ընկալեալ ինին դեսպանք և ամենայն պատուելի անձինք, ոչ բոկոտն, որպէս ասէ համապատասխանին ձեր, այլ ըստ որում սփռեալ կայր անդ տղնիւ խալի, անդ հանեալ զկոշիկս իւր, որպէս և օրէն է ի մէջ Պարսից և Տաճկաց, և ծնդնածալ նստաւ: Իրրե լուստ արքայն զգալուստ նորա, եկն առ ժամայն և ողջոյն ետուն իրերաց: Այլ Սրբազանն նոյնպէս ծնդնածալ նստեալ կայր (զի է այն տուտել պատիւ քան կանգնելն) և ոչ ի գուժս անկեալ: Հարցանէ նմա արքայն թէ «Զխարզ կեան որպիսի են ժողովուրդքն քո. քանի՞ են ժողովուրդքն քո» և այլն: Այսոցիկ ամենից հարցմանց պատասխանէ սրբազանն իմով միջոցաւ և զինի սակաւուց՝ արքայն գնաց ի սենեակ իւր, և սրբազանն վերադարձաւ յիկեղեցին:

Ի միւսում աւուր հրսիսիւ զսրբազանն և զքահանայս ի հացկերոյթ: Զկնի ճաշին ասէ արքայն. «Զինչ են խնդիրք քո աստ զի կատարեցից, — Ասէ սրբազանն. «Հայս երիս իրս խնդրեմ զի ունիցիս յարաժամ զգութ քո ի վերայ ժողովրդեան իմոյ, ինձամ տարցիս քահանային տեղւոյս և յետ կոչեցես զազգասպետն օտարականաց զՅովհաննէս Սարգիս Մանուկեան զոր վը-

տարեալ ես ի քաղաքէ աստիւ — Ասէ արքայն. «Թէպէտ բազումք խնդրեցին յինէն վասն դարձին Յովհաննէս, այլ ես ոչ լուայ ումիք: սակայն զարդիս կատարեցից յօժարութեամբ զինդիր քո» և նոյն ժամայն հրամայէ իշխանաց գրել և յետըս կոչել զասացեալ Յովհաննէսն, որպէս և հասեալ իսկ է ի Մանդէ, և ապա տայ սրբազանին մի մատանի յակնթեայ, որոյ արժողութիւնն է 200 ուսիկ, և ընդ նմին զերկու արծաթ տուփըս (փանդանի) և ոչ թէքաման, որպէս ասէ համապատասխանին ձեր, և 1100 ուսիկս իրրե զալոյ և գնալոյ ծախք:

Աստուծոյ արժան համարիմ երեան ածել ըզսիտլ մեկնութիւն զորոյն վասն «Փռա» բառին, զոր թարգմանէ Աստուած, որ չէ այդպէս, այլ նշանակի Տէր կամ Վեհութիւն ձեր, որպէս և Անգղիացիք ասեն, «Մի Լօրտ, կամ Աուր Մաճէսթի» և է այս անպիսի բառ՝ զոր զաւակունք ասին առ ծնողս իւրեանց, կրասեր եղբայր առ երիցսորդն իւր աշակերտք առ վարժապետս իւրեանց, և ծառայք առ տեսարան, որպէս ծարիմ ի սմա մի հատ անգղիերէն գիր ի վերայ մեկնութեան «փռա» բառին, զոր թարգմանեաց Պ. Վամարատայ, որ էր բանիբուն աշակերտ Բրմայից լիզուի և է լանակատար Բրմայից արքային ի Ռանգուն:

Նա ևս ասէ նոյն համապատասխանին ձեր թէ տուեալ է արքայն զ2000 ուսիկս վասն Սրբազան Պաթուկիւսին, որ սուտ է բոլորովին:

Ահա այս է ճշմարիտ պատմութիւն անցիցն, զի էի ես ընդ Սրբազանին իրրե թարգման ի սկզբանէ մինչև ցվերադարձ նորին ի Մանդէայ:

Ոչ ապաքէն բարեք լիցի վասն համապատասխանոյն ձերոյ զալ անյամել ի Մանդէ, տեսանել զվարս և զբարս Բրմայից և ուսանել զեղանակ խօսիցնոցաւ, և ապա համարձակել զինչ ինչ զրել և հրատարակել յօրագրի ի վերայ լեզուի և ծխից նոցա:

Մնամ Զեզ խոնարհ ծառայ

Ս. Մ. ՄԱՆՈՒԿ

Թարգման Ս. Առաջնորդին

Գրիգորիսի յարբունիս Բրմայից:

Ի Ռանգուն

25 Սեպտ. 1876

Մաշիս Թ. 1899, Հոկտ. 30.

ՄԷԼՈՒ ԼՈՒՍՈՒՄԻ ԸՐԱԳՐՈՒՄ ՀՐԱՊԱՐԱԿԵԿԱԼ (Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի ի Պրմանստան եւ առ Արքայն Պրմանայ արած այցելութեան վերաբերեալ) նկարագիրը եւս ստայօղ յերկրեալն Կամակներէն մինն է:

ՄԵԾ. ԲՈՒՍԻՆԵԱՆ ԷՖԷՆՏԻ

ՄԵԾ. Բուսինեան Էֆէնտի ի մեծ ցաւ բոլոր իւր ծանօթաց եւ ընտանեաց երկուշարամի օր (Նոյ. 29) ուշ ատեն զրեթէ յանկարծ առ Աստուած փոխեցաւ, որու դամբանական հանդէսը այսօր պիտի կատարուի Բերա նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Տօր:

Բուսինեան Ն. Էֆէնտի սահմանադրութեան Լայոց ազգին մէջ ընդունուելուն առաջին եւ ջերմ հեղինակներէն մին է. բոլոր սահմանադիր յանձնաժողովոց անդամ էր. երեսփոխանութեան հաստատութենէն ի վեր երեսփոխան էր առանց երբէք վարչութեան մը անդամ ըլլալու. սա յաճախ չէր ատենաբաներ Ազգ. ժողովոյ մէջ, սակայն երբ խօսել որոշէր՝ ամենէն անշան կարծուած ինչիրը էն բարձրերը կը հանէր եւ բոլոր պարագայից շրջահայեցողութեամբ կ'խօսէր:

Սա եկեղեցւոյ իրաւանց ջերմ պաշտպան էր՝ առանց մազիւ չափ նախապաշարում ունենալու ինքը աստուածաբան չէր, բայց եկեղեցւոյ ամենէն պարզ մէկ վճռովը ամենէն բարձր յիւթերը կը պաշտպանէր:

Էջմիածնայ դէմ կուսակցութեան անդամոց ամենուն հետ ալ բարեկամ էր. բայց երբէք Էջմիածնայ դէմ չը գտնուէին զատ՝ զայն անվահեթութեամբ կը պաշտպանէր:

Սա պարզութեան եւ միօրինակութեան յարեալ էր. ուստի մեծ ջանք թափեց ազգային լիգուն ալ մի օրինակութեան մի վերածելու, սակայն չը յաջողիլէն զատ՝ քիչ քիչ իր կարծիքները բարեփոխեց. բժիշկ էր, միանգամայն բանաստեղծ, այսու հանդերձ օրինադրութեան շատ փափաքող էր. մեծ աշխատութիւններ տուաւ

սահմանադրութեան վերջին վերաքննութեան միջոցին. իր զլխաւոր փափաքն էր թաղական մասկարարութեան զլխին ընդունել տալ Ազգ. ժողովին, որով կարենար թաղերու մէջ թաղական ժողովներ հաստատուիլ:

Շատեր կը կարծէին թէ յամառ էր իր գիտցածին վրայ. բայց ընդհակառակն, երբ համոզուէր հակառակորդին փաստերուն օրինաւորութեանը վերայ՝ վայկեան մը անգամ չը կենալով՝ իսկոյն դէպ ի նոր համոզումը կը դառնար:

Իր վերջին սխալներէն մէկն եղաւ՝ իւր այն համոզումը թէ Լայոց ազգը քաղաքական գործ չունի, բայց բուն նպատակն այն չէր, այլ կուգէր որ անկէ ձեռք քաշելով՝ ազգը զաստիարակութեան նուիրէ ինքզինքը, յորմէ քաղաքական անշուշտ կը հետեւէր. սակայն ժամանակ չը կրցաւ ունենալ իր նպատակը որոշ կերպով բացատրելու:

Սա էր նաեւ ապակեղոնացման բառին հեղինակն ու այդ սկզբունք ընդունուելուն ամենաջերմ պաշտպանը, որու շնորհիւ գաւառներն կեղոնին միապետական կամ՝ բռնական զրութենէն ազատեցան:

Առանց չափազանցելու կրնանք ըսել թէ Բուսինեան Էֆէնտի այն աստիճան արժանիք ունէր՝ որ Եւրոպայի բարձր գիտուններէ բաղկացեալ ժողովի մը մէջ եթէ գտնուելու ըլլար՝ կրնար Լայոց ազգին պատիւ բերել. իր վարքն ու բարքը շատ ուղիղ էր. այն մարդուն մէկ ստախօսութիւնը կամ խորհրդակցութիւնը լսուած չէ. երբէք չէր բարկանար մինչեւ էն ծանր պարագաներու մէջ, այլ կը խօրհչէր կը տրամաբանէր եւ բոլոր այնմ հանդարտութեամբ կը խօսէր. մէկ հատիկ էր Եւրոպական բառերուն բուն հայերէնը գտնելու մասին. այնպէս որ բժշկական բառաբանին թարգմանած բառերուն ամենամեծ մասը ստոր գիտն էր. իր տարեցոյցն ալ մեծ նշանակութիւն պիտի տունէ ապագային մէջ. բոլոր ձիգը կը թափէր ազգային տարեգրուիչ հաստատելու, աւանդութիւններ, զեղջկական բառեր, բոլոր ասանց սիրահար էր եւ աստուգմէ մեծ հաւթիւններ կը գրտնէր:

Վերջապէս Բուսինեան Էֆէնտի մահը՝ բառին բուն նշանակութեամբը՝ մեծ կորուստ եղաւ ազ-